

10. Серополко С. Основные вопросы внешкольного образования / С. Серополко ; под. ред. Н.Е. Румянцева, О.Н. Смирнова. – М. : Изд-во журн. «Народный учитель», 1913. – 63 с.
11. Серополко С. Очередные задачи в народно-библиотечном деле / С. Серополко // Для народного учителя. – 1910. – № 17. – С. 27–28.
12. Серополко С. Положение учащихся в земских школах Тульской губернии / С. Серополко. – Тула, 1904. – 19 с.
13. Серополко С.О. Принцип общественности в народно-библиотечном деле : доклад / С.О. Серополко // Труды Первого Всероссийского съезда по библиотечному делу, состоявшегося в С.-Петербурге с 1-го по 7-ое июня 1911 г. : в 2 ч. – СПб., 1912. – Ч. 2: Доклады. – С. 173–176.
14. Серополко С. Снабжение школ учебниками и учебными пособиями / С. Серополко // Народное образование в земствах: основы организации и практика дела : сборник / под. ред. Е.А. Звягинцева, А.М. Обухова, С.О. Серополко, Н.В. Чехова. – М., 1914. – С. 193–200.
15. Серополко С. Участие местного населения в деле нар. образ. / С. Серополко // Народное образование в земствах: основы организации и практика дела : сборник / под. ред. Е.А. Звягинцева, А.М. Обухова, С.О. Серополко, Н.В. Чехова. – М., 1914. – С. 54–66.
16. Серополко С. Учительские библиотеки / С. Серополко // Народное образование в земствах: основы организации и практика дела: сборник / под. ред. Е.А. Звягинцева, А.М. Обухова, С.О. Серополко, Н. В. Чехова. – М., 1914. – С. 256–271.

В статье проанализирована часть творческого наследия С. О. Серополка, посвященная учительским библиотекам как специальным, активное развитие которых началось в 70-х годах XIX в.

Ключевые слова: педагогические библиотеки как специальные, учительские библиотеки, внешкольное образование, общественная инициатива, земства.

The article analyzes part of S.O. Siropolk's creative works which devoted special educational libraries, the active development of them began in the 70 years of the 19th century.

Key words: pedagogical libraries as special teachers' library, school education, social initiative zemstvo.

Отримано: 21.09.2012

УДК 02(477)(092):[02:311

О. М. Василенко,

м. Кам'янець-Подільський

ДІЯЛЬНІСТЬ С.О. СІРОПОЛКА В ГАЛУЗІ БІБЛІОТЕЧНОЇ СТАТИСТИКИ

На основі публікацій відомого бібліотекознавця С.О. Сірополка розглянуто його науково-практичну діяльність в організації статистичних досліджень в бібліотечній справі. Визначено роль вченого у закладанні основ методології бібліотечної статистики, її становлення як галузі науково-практичної діяльності в системі державної статистики.

Ключові слова: С.О. Сірополко, історія бібліотечної справи України, історія бібліотечної статистики.

Формування бібліотечної статистики (БС) як галузі науково-практичної діяльності на теренах України тісно пов'язане з історією бібліотечної справи та статистичної науки. В історії її розвитку простежується чотири основних періоди, визначальним щодо вироблення і закладання основ методології БС був дру-

гий період [1], пов'язаний з діяльністю не тільки адміністративних установ, а, насамперед, земств, освітянських товариств та творчих особистостей, які відігравали значну роль у розвитку бібліотечної справи та організації статистичних досліджень. До числа видатних діячів, творчий доробок якого забезпечив розвиток БС від описово-пізнавальної статистики до галузі науково-практичної діяльності належить відомий український вчений у галузі бібліотекознавства і освіти, громадський і політичний діяч Степан Онисимович Сірополко.

Навчався Степан Онисимович на правничому факультеті Московського університету, що дало йому можливість отримати фахові знання як у правознавчій, так і статистичній галузі, оскільки на той час курс статистики викладався у рамках дисциплін цього факультету. Така підготовка дала йому змогу опанувати основами організації і проведення статистичних досліджень, а теоретичні знання закріпити на практичній роботі у статистичному бюро Московського губернського земства, де певний час пропрацював С.О. Сірополко [3]. Згодом, коли Степан Онисимович долучився до бібліотечної справи, організація БС і застосування статистичних методів в роботі бібліотек постійно перебували у сфері його науково-практичних інтересів.

У першому десятиріччі ХХ ст. ведення БС ще не було регламентовано, хоча окремі її складові вже популяризувалися у виданнях Харківського товариства поширення в народі грамотності та Л.Б. Хавкіної, в яких йшлося про організацію народних бібліотек. Такий підхід простежується і в роботі С.О. Сірополка «Народные библиотеки: порядок открытия библиотек и их организация» (1910 р.), в якій автор поряд з теоретичними проблемами бібліотекознавства – визначення соціальних функцій бібліотеки, виявлення основних принципів організації бібліотечної справи, запровадження участі громадськості в роботі бібліотек, формування бібліотечної мережі, розробки бібліотечної класифікації та каталогізації, торкається і питань БС [7]. У цій праці Степан Онисимович розкриває суть БС, основні елементи її організації, наводить зразки облікових документів, що мало як теоретичне, так і практичне значення для упровадження і поширення статистичних досліджень в роботі бібліотек.

Говорячи про необхідність налагодження систематичної звітності в бібліотеках С.О. Сірополко в своїй статті «Очередные задачи в народно-библиотечном деле» [9] основними показниками бібліотечної звітності визначав відомості про наявний книжковий фонд (як в цілому, так і по кожному його відділу); кількість читачів; число виданих книг за конкретний період, пропонуючи прийняти за такий календарний (громадянський) рік. Подальший розвиток творчої думки вченого поряд з розумінням важливості БС для управління бібліотечною справою віднайшли своє втілення в наступних працях.

Значного прискорення розвитку науково-методологічних засад БС надано проведенні 1911–1913 рр. загальноросійські форуми з бібліотечної справи і народної освіти, в яких брав активну участь С.О. Сірополко, піднімаючи нагальні питання розвитку народної освіти і бібліотекознавства, які стосувалися і БС. На той час вчений вже розглядав розробку проблем організації БС як невід'ємну складову бібліотечної справи, що й відбилося у його доповіді, виступі на Першому Загальноземському з'їзді з народної освіти (1911), в якій він запропонував програму десятигодинного навчального курсу бібліотекознавства. До тем з вивчення цього предмету пропонувалися включити теми, які торкалися різних аспектів БС, методики обліку та отримання статистичних даних: «III. Народні бібліотеки в Росії: історія та статистика»; «VII. Техніка запису при видачі книжок»; «VIII. Звітність бібліотеки» [6, с.56]. Таким чином до складу курсу бібліотекознавства вводилися питання теоретико-прикладного

характеру (статистичний аналіз зарубіжних і вітчизняних громадських бібліотек, методика обліку в системі обслуговування, статистика і звітність в бібліотечі), що мало забезпечити мінімальний комплекс знань з організації БС. С.О. Сірополко першим акцентував увагу на необхідності викладання майбутнім бібліотечним фахівцям основ бібліотечної статистики.

Підняті проблеми і пропозиції, пов'язані з БС, які були озвучені на Першому Всеросійському з'їзді з бібліотечної справи (Санкт-Петербург, 1911 р.) представниками Харківського товариства поширення в народі грамотності [1] викликали великий інтерес учасників форуму і визначили подальші напрями роботи з удосконалення БС. Безумовно, такі проблеми як обов'язковість ведення статистичного обліку у всіх публічних, товариських і народних бібліотеках, необхідність встановлення єдиних форм статистичної звітності для однорідних категорій бібліотек, а також відповідне визначення переліку статистичних відомостей та їх групування, впали на плідний ґрунт творчої думки Степана Онисимовича. Його активна життєва позиція та розуміння щодо суспільної потреби у достовірних статистичних відомостях про стан народних бібліотек і читалень, не залежно від їх підпорядкування та приналежності, яку могли б збирати земські установи, дозволили вченому вирішити цю низку проблем організаційного і науково-методичного характеру. Свої напрацювання С.О. Сірополко представив Загальноземському з'їзду по статистиці народної освіти, який відбувся у Харкові 12–18 червня 1913 р. В роботі цього форуму він брав участь за особливим запрошенням бюро з'їзду як делегат, доповідач і фахівець [5, с.198]. Його було обрано головою секції «Статистики позашкільної освіти», де заслуховувалися та обговорювалися окремі проблеми відповідної тематики, а також йшлося про розробку проектів бланків звітності закладів позашкільної освіти, зокрема й бібліотек. У доповіді «Основні групування даних про народні бібліотеки» С.О. Сірополко, зважаючи на нові правила щодо народних бібліотек при нижчих навчальних закладах, запропонував поділити їх на дві категорії: ті, що знаходяться у шкільних приміщеннях і підпорядковані Міністерству народної освіти (на які розповсюджуються правила від 9 червня 1912 р.) та ті, що знаходяться поза межами школи й підпорядковані Міністерству внутрішніх справ (мають право мати в своїх фондах усі книги, за винятком вилучених із вжитку) [8, с.429].

Вчений визначив п'ять груп основних статистичних показників, які необхідно надавати бібліотекам для характеристики їх діяльності. *Перша група* «книжкове майно» містить відомості про загальну кількість книг і брошур (назв і томів). В цій групі також мали відбиватися дані щодо загальної вартості книг і брошур (їх номінальна вартість), кількість книг по різних відділах фонду. Було запропоновано класифікувати бібліотечний фонд за тринадцятьма відділами: релігійно-моральний; белетристика; історія література, критика та публіцистика; історія та біографія; географія та подорожі; вірші; суспільствознавство; філософія, психологія та педагогіка; сільське господарство та ветеринарія; медицина; технічні науки і ремесла; довідкові видання; періодичні видання [там само, с.430]. Таким чином пропонувалося закріпити основні підходи до статистичного обліку бібліотечного фонду, при якому одиницею обліку бібліотечного фонду визначався окремий примірник видання, що дозволяло визначити кількісний та тематичний склад фонду, рух його документів.

До *другої групи* «читачі» було включено статистичні дані про загальну кількість читачів та за їх окремими характеристиками: *статтю*, *віком* (діти, підлітки – від 13 до 18 р., дорослі – від 19 до 50 р., старі – від 51 р. і старші); *за-*

няттями (землероби, чорноробочі, заводські та фабричні робітники, приватна та громадська служба, чиновники, без визначеного роду занять); *освітою* (учні, котрі закінчили початкову чи іншу школу, самоучки); *місцем знаходження від бібліотеки* (на відстані 1-ї версти, 2-х, 3-х тощо) [8, с.430]. Тим самим пропонувалося запровадження статистичного обліку читачів, що дозволяло досліджувати склад читачів за різними верствами населення, які користувалося бібліотекою та здійснювати групування даних за різними категоріями читачів.

Характеристику бібліотечного персоналу надавала *третья група* показників «бібліотекарів», в якій відбивалися відомості про *загальну кількість бібліотекарів*, їх *помічників*, розподіл за *віком*, *професійною діяльністю* (учитель, священник, дяк, псаломщик, волосний або сільський писар, інша професія, спеціальний бібліотекар), *рівнем освіти* (без освіти, з початковою, середньою чи спеціально-педагогічною освітою) і *стажем роботи*, також повідомлялося про розмір отриманої платні. Багатоаспектний підхід до статистичного представлення інформації про співробітників бібліотеки, розроблений С. Сірополком, дозволяв визначати їх кваліфікаційний та освітній рівень, сприяючи тим самим розвитку системи професійної підготовки бібліотечних кадрів.

Четверту групу статистичних даних складали відомості про діяльність бібліотеки: *число виданих книг* (всього і по відділах); *число книг, виданих на одного читача*, кількість читачів, які взяли по одній книзі, по дві; *число видач на книгу* (від 1 до 5, від 6 до 10 стільки-то тощо); *кількість днів, упродовж яких була відкрита бібліотека*; *число годин, упродовж яких вона працювала для читачів* [8, с.431]. Ця частина звіту давала уявлення про книговидачу по бібліотеці, представляючи більш популярні розділи (відділи) фонду та окремі видання, відбиваючи не тільки читачькі інтереси, але й робоче навантаження на бібліотекарів в процесі обслуговування читачів. Автором запроваджувалося використання у звіті відносних статистичних показників, якими згодом було визначено як «читаність» та «відвідуваність». Відомості про фінансовий бік роботи бібліотеки (бюджет) – надходження та видатки увійшли до *п'ятої групи* показників статистичного звіту.

Така система показників була розроблена не тільки для низового рівня БС, передусім запропоноване С.О. Сірополком групування даних мало на меті загальну уніфікацію бібліотечної статистичної звітності, що дозволяло (у разі прийняття єдиної форми звітності) узагальнювати статистичні дані як у межах будь-якого відомства, так і на державному рівні, хоча вирішувалася проблема, перш за все, для мережі земських бібліотек.

Взявши за основу вже визначені ним основні групи статистичних показників, С.О. Сірополко розробив бланки щорічної та поточної статистики для книгозбірень, які було представлено на з'їзді і запропоновано для використання у різних відомчих мережах, що відповідало вимогам уніфікації. Запропонована «Форма звітності по народних бібліотеках і читальнях» [10] розкривала основні види бібліотечної діяльності і складалася із сорока семи пунктів, які характеризували стан справ в окремій книгозбірні, а узагальнені на її основі зведення надавали матеріал для визначення, як розвитку бібліотек мережі чи регіону, так і загального рівня освіченості різних верств населення. Водночас такий підхід дозволяв здійснювати порівняльний аналіз на міжвідомчому чи міжрегіональному рівні та створював передумови до запровадження БС державного рівня.

Крім вищезазначених показників, цією формою звіту передбачалося представлення народними бібліотеками і читальнями даних про мовний склад книжкового фонду та книговидачу за основними тематичними розділами за

кожний місяць року, а також відомостей про каталоги та їх види, рекомендаційні та бібліографічні покажчики, наявність при бібліотеці читальні режим її роботи. Статистичні відомості мали коментуватися у текстовій частині звіту книгозбірні, чому С.О. Сірополко надавав також великого значення, оскільки вона неслася інформацію, яку не завжди можна передати мовою цифр, і була суттєвим доповненням щодо висвітлення суспільної значущості бібліотеки як осередку освіти і культури. Тут мали розкриватися якісні характеристики щодо впливу бібліотеки на читачів, ставлення до неї населення, визначатися проблеми у керівництві читанням і комплектування книжкового фонду.

У процесі обговорення пропозицій щодо організації статистики народних бібліотек, С.О. Сірополком висловлювалися думки і про необхідність запровадження єдиного бланку звітності для народних бібліотек із мінімальною кількістю запитань [4, с.286], необхідність звітування за конкретний хронологічний період, розкривалася якісна характеристика показників і вживання окремих термінів. Так, при визначенні поняття «Облік кількості, складу і руху книжкового майна» вчений пропонував під «кількістю» розуміти «число назв і число оправ», а під «складом» – «розподілення книжкового майна по відділах систематичного каталогу». Переважна частина пропозицій С.О. Сірополка щодо організації бібліотечної звітності, формування системи статистичних показників і використання термінів знайшли підтримку членів форуму і були прийняті [там само, с.290, 301]. Для БС того часу це було новим явищем і суттєвим кроком щодо наближення її до статусу загальнодержавної статистики бібліотечної справи.

Розуміння важливості вірних статистичних відомостей як потужного інформаційного ресурсу управління не тільки в галузі бібліотечної справи й освіти, зумовили постійний інтерес вченого до питань організації БС. Розробляючи методологічні засади бібліотекознавчої науки, вчений активно спирався і пропагував метод статистичного дослідження. С.О. Сірополко, використовуючи статистичний метод, активно вивчав народні й учительські бібліотеки, аналізував їхню кількість, обсяг книжкового фонду, досліджував читачів за віком, статтю, освітою, професією, визначав вплив на роботу книгозбірень різних факторів, таких як склад та освіта бібліотекарів, наявність і кількість власних приміщень бібліотеки, їх підпорядкування тощо. Розробляючи методологічні засади бібліотекознавчої науки, вчений активно спирався і пропагував метод статистичного дослідження, тим самим демонструючи користь БС для розвитку бібліотечної справи і підтримуючи наукових підхід в її організації.

В своїх роботах С.О. Сірополко систематично підкреслював необхідність вивчення читацького попиту та важливість їх врахування при комплектуванні фондів бібліотек. У цьому зв'язку у своїх публікаціях він неодноразово посилався на відповідні матеріали і резолюції Всеросійського загально-земського з'їзду з народної освіти, Першого Всеросійського з'їзду з бібліотечної справи та Першого загальноземського з'їзду із статистики народної освіти, які мали надзвичайне значення для розвитку бібліотечної справи на території сучасної України [11; 13]. Вчений систематично аналізував результати статистичних досліджень, проведених в сфері бібліотечної справи і освіти. Зокрема він високо оцінював роботу з опрацювання матеріалів про інтереси читачів Українського наукового інституту книгознавства: селянської та робітничої молоді, студентів, жінок [13, с.169]. Учений докладно проаналізував результати анкетування бібліотек, проведеного 1925 р. Всенародною бібліотекою України та секцією академічних бібліотекарів при об'єднанні бібліотекарів м. Києва, відмітивши як позитивні, так і негативні аспекти формування фондів бібліо-

тек, зокрема низьку укомплектованість українською книгою, тоді як попит на українську літературу є значно вищим. У своїх висновках щодо стану бібліотечної справи того періоду С.О. Сірополко зазначає «книжковий фонд політосвітніх бібліотек не відповідає інтересам читачів» і «попит на українську літературу свідчить про здоровий смак її споживача» [там само, с.179].

Подальший розвиток методичних підходів щодо організації статистичних спостережень в бібліотеках та опрацювання матеріалів досліджень знайшли своє відбиття у наступних роботах вченого [12; 14]. Питання ведення бібліотечної статистики, використання методів, форм, ведення обліку, зведення статистичних і підготовки звітів комплексно розглянуто у виданні «Народні бібліотеки: організація та техніка бібліотечного діла» (1919) [14]. І ще більш змістовно розкрито методологічні аспекти БС у першому українському підручнику з бібліотекознавства «Короткий курс бібліотекознавства» (1924), в якому окремий розділ присвячено бібліотечній статистиці [12, с.77–86]. Це значною мірою сприяло упровадженню і розвитку статистичних методів в бібліотеках на території Західної України. У підручнику автор, відзначає необхідність застосування статистичного методу в діяльності бібліотек і підкреслює важливість БС, наголошуючи на її значенні «статистика діяльності бібліотеки дає можливість зміряти ступінь розвитку бібліотечної справи в державі, рівень розвитку потреби у книжці та змагань громадянства до освіти; ... може виявити такі явища в духовному житті громадянства, які інакше не були б розкриті...» [12, с.78]. Вчений поділяє БС на біжучу, основну, монографічну, розкриває завдання кожного виду досліджень. У розділі розглядається використання і побудова діаграми і картограм, в яких відбивається робота книгозбірні. Автор наводить зразки діаграм і картограм, доцільність використання їх різних видів і форм, надає поради щодо їх практичного використання. Практично С.О. Сірополком вперше пропонується використовувати наочне відображення досягнень бібліотеки, виокремлюючи тим самим *ілюстративну функцію* БС. У додатку наводиться форми звіту бібліотеки і читальні із статистичними таблицями і переліком статистичних показників у межах груп, про які вже йшлося вище. Вчений звертає увагу на необхідність представлення результатів досліджень як для утримувачів бібліотек, так і для їх поширення серед читачів, наголошуючи на відкритості та суспільній значущості показників БС, що розкриває її *соціальну функцію*. С.О. Сірополко підводить до розуміння *управлінської і дослідницької функції* БС, у вислові щодо значення статистичних спостережень, зокрема «... ми, як статистики, працюємо не тільки для майбутніх істориків, а й для самих себе, для теперішнього часу: ми студіюємо духовні потреби населення, ми даємо земству, місту чи державі матеріал, який вони мусять використати для своєї доцільної діяльності в галузі бібліотечного діла», а бібліотекар, долучаючись до роботи в сфері БС, «стає безпосереднім учасником спільної культурно-просвітної праці» [12, с.83]. Таким чином, у цьому підручнику вчений представив основні підходи і вимоги до організації БС, означив найбільш оптимальні на той час форми і методи проведення постійних статистичних спостережень в бібліотеках, фактично підвів до визначення основних функцій і принципів організації БС [2], заклавши тим самим фундамент для подальшого розвитку її методологічних засад.

Підсумовуючи вищевикладене можна зазначити, що за відносно короткий період своєї діяльності на ниві бібліотечної статистики Степану Онисимовичу Сірополко вдалося долучитися до вирішення таких нагальних проблем як обов'язковість ведення статистики і звітування бібліотек, уніфіка-

ції форм статистичної звітності для однорідних категорій бібліотек, визначення набору статистичних показників та їхнього групування, методики організації постійного статистичного спостереження в бібліотеках і опрацювання даних первинної статистики, а також становлення терміносистеми і закладання основ методології статистики бібліотечної справи.

Список використаних джерел:

1. Василенко О.М. Визначальний етап розвитку бібліотечної статистики України (кін. XIX – поч. XX ст.) / О.М. Василенко // Бібліотечний вісник. – 2010. – № 1. – С. 22–31.
2. Василенко О.М. Сучасні аспекти методології бібліотечної статистики / О.М. Василенко // Наук. пр. НБУВ. – 2008. – Вип. 20. – С. 185–196.
3. Губенко Н.П. Особовий фонд С.О. Сірополько ЦДАВО України / Н.П. Губенко // Архіви України. – 2000. – № 1–3. – С. 55–58.
4. Журнал засіданий III секції (статистика внешкольного образования). Заседание 13 июля // Тр. общезем. съезда в г. Харькове по статистике нар. образования 12–18 июня 1913. – X., 1914. – С. 284–331.
5. Ківшар Т. Бібліотекознавча діяльність С. Сірополька у 1908–1917 роках / Т.І. Ківшар // Українська біографістика : зб. наук. пр. – К., 2010. – Вип. 7. – С. 192–249.
6. Серополько С.О. Внешкольное образование : сборник статей / С.О. Серополько. – М., 1912. – 128 с.
7. Серополько С.О. Народные библиотеки : порядок открытия библиотек и их организация / С.О. Серополько. – М. : Типогр. К.Л. Меншова. – 1910. – 43 с.
8. Серополько С.О. Основные группировки данных о народных библиотеках: Первый общезем. съезд по статистике нар. образования 1913 г. : доклады / С.О. Серополько. – X., 1913. – С. 429–431.
9. Серополько С.О. Очередные задачи в народно-библиотечном деле / С.О. Серополько // Для народного учителя. – 1910. – № 17. – С. 27–28.
10. Серополько С.О. Форма отчетности по народным библиотекам и читальням: Проект ежегодного бланка по школьной статистике / С.О. Серополько // Первый общеземский съезд по статистике народного образования 1913 года. Доклады. – X., 1913. – С. 523–526.
11. Сірополько С. Бібліотечна справа на советській Україні / С. Сірополько. – Варшава, 1934. – 239 с.
12. Сірополько С. Короткий курс бібліотекознавства / С. Сірополько. – Л., 1924. – 131 с.
13. Сірополько С. Народна освіта на советській Україні // С. Сірополько. – Варшава, 1934. – 239 с.
14. Сірополько С. Народні бібліотеки: Організація та техніка бібліотечного діла / С. Сірополько. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 24 с.

На основе публикаций С.О. Сірополька рассмотрена его научно-практическая деятельность в организации статистических исследований в библиотечном деле. Раскрыта роль ученого в формировании основ методологии библиотечной статистики, ее становления как отрасли научно-практической деятельности в системе государственной статистики.

Ключевые слова: С.О. Сірополько, история библиотечного дела Украины, история библиотечной статистики.

Based on the publications of known library-studies scholar S. Siropolko, his scientific and practical activities for the organization of statistical research in library science were observed. The role of the scientist in laying the foundations of the methodology of library statistics, its establishment as a field of scientific activities in the state statistics was defined.

Key words: S. Siropolko, history of librarianship of Ukraine, history of library statistics.

Отримано: 21.09.2012